

vényesülni akaró szabadságvágyat, amely az embert minden ember-alatti és embertelen köteléktől és kényszertől meg akar szabadítani.

Végül a harmadik pont: az embernek a közösséghez való viszonya az imádságban. Mint eddig láttuk, az imádkozó ember ismeri fel a maga helyzetét, helyét a mindenségben, az imádkozó ismeri fel a maga igazi szükségleteit; a közösségben való helyét, feladatait is az imádkozó ember látja igazán. Az Arany-szájú szerint: egyedül ez a szó: Atyánk, elég volna arra, hogy levezessünk belőle minden erényt. Aki ugyanis Istent egyedüli Atyának ismeri el és nevezi, még hozzá minden ember közös Atyjának, annak olyan életet kell élnie, hogy ehhez a nagy származáshoz ne legyen méltatlan.

Nem véletlen, hogy az atyák felhozott nézetei szinte kivétel nélkül a Miatyánkhoz írt magyarázataikból valók. Ebben mondja ki Jézus legkifejezőbbben az ember igazi szükségleteit, és ebben mondja ki az emberek szolidaritását Isten előtt; a legfontosabb és legvégső dolgokban mindannyian egyek vagyunk Isten előtt. Vegyük példának Ciprianus Miatyánk-magyarázatának egy kis részletét:

A béke tanítója és az egység nevelője nem akarta, hogy imánkat egyedül, különállva végezzük, hogy az imádkozó csak magáért könyörögjön. Nem azt monduk: Atyám, aki vagy a mennyekben; nem azt: Kenyeremet add meg nekem ma; és nem csak magának kéri, a bűnök bocsánatát, s nem csak magának kéri, hogy ne essék kísértésbe, és csak maga szabaduljon meg a gonosztól. A mi imánk nyilvánosan és mindenkiért szól, nem egy-egy emberért imádkozunk, hanem mindenkiért, az egész népért, mert mind egyek vagyunk. Isten a béke és egyetértés oktatója, aki az egységet tanította; azt akarta, hogy éppen úgy egy imádkozzék mindenkiért, mint ahogyan ő maga is mindenkit Egyben foglalt össze. (PL. 4,523-524)

S végül: a Miatyánkban egy kérésben sincs említve az Egyház. Ebben is azt a felhívást kell keresnünk, hogy imádságunkban a kereszténységén túl, az egyházon túl az egész emberi közösség felé forduljunk.

Felhasznált fontosabb irodalom:

Gessel, W.: Die Theologie des Gebetes nach „De oratione“ von Origenes. München, 1975.

Vogüé, A.: Le Règle de Saint Benoît. VII. / Commentaire doctrinal et spirituel. Paris, 1977.

Schmöle, Kl.: Die Fraglichkeit des Betens und Antworten der Kirchenväter. Geist und Leben 1973/6.

Medisch, R.: Entgrenzung des Gebetes. Theologie der Gegenwart 1974.

Bogyay Tamás

NÉHÁNY GONDOLAT A KÖZÉPKOR MEGÉRTÉSÉRŐL

A történelem lényegében elbeszélés. Legősibb formája az volt, amit a szülők gyermekeiknek, a nagyszülők unokáiknak meséltek saját fiatalságukról. Az írás nélküli társadalmaknak is volt mindig múltjuk, valamiféle történelmi emlékeze-

tük. Természetes, hogy a nemzedékről nemzedékre szálló szájhagyományban a múlt képe egyre torzul. A történelem tudományának ez nem is volt elegendő. De a múltat módszeresen kutató tudóst nem eléghíthette ki az írásban hagyományozott adatok egyszerű sorozata sem. A történész szeretné a múltat úgy maga előtt látni és másokkal is megláttatni, mint ahogy saját korát, a jelent ismeri, illetve ismerni véli. Ezért amit megtud a múltból, önkéntelenül is a maga korához méri, szereplőit saját világa hasonlatosságára képzelel el és jeleníti meg. Részben igaza van. Azok is emberek voltak, és a történelem emberek és emberi közösségek viselt dolgait beszéli el. Felmerül azonban a kérdés, igaz-e a kép, amelyet a régi emberekről rajzol? Meg lehet-e igazán érteni a múltban történeteket, a régiek tetteit, gondolkodását, érzelmvilágát annak alapján, ahogy most, századokkal később cselekszenek, gondolkoznak és éreznek az emberek?

Természetes azonban az is, hogy a múltat a jelenhez viszonyítva értékeljük is. Közmondásosak a „régii jó idők”, részben talán csak azért, mert az emlékezők akkor még szépreményű fiatalok voltak. A távolabbi, immár „történelmi” múlt értékeléséhez persze nem elég ez az egyszerű, egyéni mérce. A modern történettudománynak egyik legnagyobb eredménye épp az a belátás, hogy a múlt eseményeit és cselekvő meg szenvedő szereplőit csak saját korukhoz mérve lehet megérteni és helyesen értékelni.

Hogy ez mennyire nehéz feladat, arra mondhatnánk iskolapélda Európa történetének az az időszaka, amelyet a 17. század óta „középkornak” szokás nevezni. A középkor-kutatás ma már önálló ága a történettudománynak, tekintélyes intézetei, tanszékei, folyóiratai vannak, nemrégóta két nagy szaklexikon kiadása is folyamatban van. Az elnevezés és a fogalom azonban nem módszeres tudományos eszmélkedések eredménye. A humanizmus, majd a reformáció is, el akarta határolni magát a közvetlen múlttól, amelyet jórészt megtagadott, lenézett és az igazán értékes hagyomány megszakítójának tartott. A humanizmus, az itáliai „rinascimento”, a klasszikus ókort akarta folytatni, a reformáció a tiszta őskeresztény hagyományt. Mindkettő megvetéssel tekintett a közbeeső, átmeneti időszakra, amelynek nem is találtak jobb nevet, mint „media aetas, media antiquitas, media tempora, medium aevum”, azaz a közbeeső idők, „középkor”. Nem csoda, hogy a névnek nem felelt meg pontosan meghatározott fogalom. Máiig vitatottak az időhatárok, csak nagy általánosságban mondhatni, hogy a középkor mintegy ezer esztendőt ölelt át a késő antiktól a 16. század elejéig, a reformációig, vagy nálunk magyaroknál a mohácsi vészig. Nem kevésbé homályos volt a fogalom tartalma, a középkori világ lényege. Ez azonban nem is érdekelte a humanistákat és a hitújítókat. Ők arra voltak büszkék, hogy új életre keltették a jót és szépet, ami ebben a közbeeső időben feledésbe merült. A „középkor” elnevezés ennek megfelelően voltaképp semleges volt, nem értékelt. Annál többet mond a jelző, amely azután, főként a népszerűsítő történetírásban, hozzátapadt: „sötét középkor”. Ledorongoló, megvető jelző, csak olyan kor adhatta, amely magát a szellemi fény kiváltságos birtokosának érezte. A

„siècle des lumières“, a fény százada vezető szelleme, Voltaire adta ki a jelszót: „écrasez l'infâme“, pusztítsátok el a gyalázatost, vagyis az Egyházat. A felvilágosodás épp azért tekintette ellentétének a középkort, azért bélyegezte sötétnek, mert az Egyház akkoriban vezető szerepet játszott. Ez valóban így volt. Az évezredben, amelyet hagyományosan középkor néven ismerünk, ugyanis az élet minden síkján óriási változások mentek végbe. Egy szigorúan körülhatárolható, egységes jellegű középkor épp olyan fikció, mint a klasszikus antikvitás, amelyet a humanisták akartak feltámasztani. A korai, érett és késő középkor évszázadainak valóban az adott bizonyos mélyen gyökerező egységes jelleg, hogy az egyes emberek és a közösségek is Istenbe kapaszkodtak, a vallás és szervezete, az Egyház életet irányító erő volt. A középkor „sötétsége“ hirdetői csak azt nem vették tudomásul, ami a mai középkor-kutatásban szinte közhely: azokat a szellemi energiákat és törekvéseket, amelyek a kis Európát az utolsó pár évszázad alatt a földkerekség szellemi és anyagi fejlődésének az élére emelték, épp ez az Istenre néző középkor termelte ki magából. Eltévelyedésnek, a haladás bénítójának és gátjának minősíteni tehát vaskos történelmi tévedés.

Humanizmus, reformáció, felvilágosodás nem egyszer a „sötét“ középkorra kente mindazt, ami szerinte a múltban rossz volt. Aki azt szeretné tudni, milyen is volt valójában ez a kor, annak magukat az akkori embereket kell megkérdeznie. Ezt csinálja a modern medievisztika. Írásban, képekben, egyéb emlékekben ezernyi a válasz. Egyáltalában nem adnak egységes és statikus képet. Nemzedékről nemzedékre, tájanként más a szó és más a hangnem. Természetes, hogy főként a szellemi elitnek, és a társadalom vezető rétegeinek a válaszai maradtak reánk. Az alattvalók tarka-barka tömege lelkébe csak közvetve lehet néha-néha bepillantani. Mindenképp szembe tűnnek sajátosságok, amelyek nagyon is elütnek mindattól, amihez a jelenben hozzászoktunk. Ragadjunk ki közülük mintegy jellemző szemelvényként néhányat.

A középkor első fele legjobb elméi már foglalkoztak a világ és az élet nagy kérdéseivel, természetesen a teológia kereteiben. Megvolt az elképzelésük a világtörténelemről is: meg voltak győződve, hogy utolsó szakaszában élnek. Ez a szakasz a Megváltással, Krisztus Urunk eljövetelével kezdődött, és a Végítélet fogja lezárni. Áttekinthetőnek tartották a múltat a világ teremtésétől, és eleinte próbálták kiszámítani az idő végezetét is. Korlátozottan, áttekinthetőnek vélték a térbeli világot is, amelynek Jeruzsálem és Róma jelentette a középpontját.

Ez az áttekinthető, évezredekben mérhető világtörténelem a teremtéstől a végítéletig voltaképp az egyes ember életútját formázta: a születéstől a halálig, amely az időn és téren kívüli örök élet kezdete. Az egyéni embernek az Isten már megmutatta, merre kell mennie. A középkori ember tehát a múltban kereste és találta meg ezt az útmutatást. Meg volt győződve, nem eddig ismeretlen, új utak vezetnek az üdvösségre, hanem a régiek példája. Ezért tisztelte a hagyományt. Az újnak nem volt önértéke, minden újítás voltaképp csak a régi és örök értékek felújítása lehetett: re-novatio, re-formatio, re-naissance. A közép-

kori ember nem igen sejtette, hogy hagyománytisztelete, a régiek utánzása a valóságban egészen új utakra vezette. Mert a keresztény értékrendszer, amelynek megvalósítására törekedett, hallatlan feszültségeket és ellentmondásokat hozott a világba. Ezeknek a feloldása és kiegyenlítése pedig szükségképpen mozgósította a legjobb szellemi erőket.

A hit és ésszerű tudás ösztönző feszültsége fejlesztette ki a skolasztikus dialektikát, amely megdöntötte a tiszta tekintélyvelvet, és az állandó kérdésben és ellentmondásban találta meg a bölcsesség kulcsát, mondhatnánk azt is, a tudományos igazságkeresés ma is egyetlen útját. A hagyománytisztelet nem gátolt. A korai skolasztika egyik nagy mestere, Chartres-i Bernát, saját korát az antik világhoz hasonlítva óriások vállán álló törpéknek látta. A középkori ember alázattal, a törpeség érzésével tekintett vissza a régiekre, de tudta azt is, hogy vállakon állva mégis fölöttük van, messzebb láthat. Így tágtultak ki és tűntek el végül is a földrajzi világnkép határai, így szabadult meg a keresztény ember a végétélet várásának szorongásától is.

Különösképp kiáltó és fájó volt a krisztusi eszmény és a valóság ellentéte. A legnagyobb ellentmondások közé tartozott az, amely minden ember Isten előtti egyenlőségét a feudális társadalmi renddel állította szembe. Az Isten előtt mindenki egyenlő, de mindenki beleszületett a földön valamilyen állapotba, egy bizonyos „jog”-ba. Mivel a világ és a társadalom is Isten teremtménye, a teológusok és filozófusok állandóan keresték ennek az ellentmondásnak a magyarázatát. A megoldásra hiába alkottak elméleteket. Sem teóriával, sem diktátummal nem lehetett eltüntetni. Nem is az okoskodások vagy jogszabályok síkján találták meg a megoldást, hanem az egyes ember cselekvő életében, a krisztusi eszmény gyakorlati megvalósításában. Tudós társadalomelméletek helyett néhány evangéliumi passzus, illetve Krisztus és sokezer követőjének példája mutatta meg az utat. „Si potuerunt hi et hae, quare non tu?” Ha meg tudta tenni ez és az, miért nem tudnád te is? Ez a hagyomány nem kötött, hanem hajtott. A hagyománytisztelő középkornak nem véletlenül lett egyik legkedveltebb irodalmi műfaja a „pélida”, és a késő középkor vallásos irodalmának egyik legnagyobb remeke Kempis Tamás könyve „Krisztus követéséről”, szövege szerint „utánzásáról”.

Krisztus követése mindig az egyénnek szóló kihívás volt. Az egyéniség felfedezőjének és „felszabadítójának” a renaissance-ot szokták tekinteni. Pedig épp a középkor volt az, amely a keresztény ember egyéni lelkiismeretére és felelősségérzetére épített. Nem névtelen tömegei, hanem az egyesek, a szentek törtek új utakat és találtak megoldásokat. Egyik legszebb példa erre Assisi Szent Ferenc. Prohászka azzal jellemezte történelmi jelentőségét, hogy „kordájával megkötötte a 13. század forradalmainak kerekét”. Pedig Szent Ferenc maga is forradalmár volt, csak Krisztus nyomában. Megtagadta nemcsak családját, hanem kora és társadalma egész úri életideálját. És ezzel többet ért el, mint az albigenek ellen felvonuló összes kereszties lovagok.

A példát követni mindig az egyes ember egyéni elhatározása és felelősségvállalása volt. Így lett Assisi Szent Ferenc követője Árpádházi Szent Erzsébet, akinek az idén tér vissza halála 750.-ik évfordulója. Az ő rövid életében szinte összetömörült mindaz, ami fény és árnyék volt az érett középkorban. Az árnyéket elsősorban kora társadalmi rendje jelentette. A fényt az ő egyéni döntése. Nemcsak szentferenci, hanem jellegzetesen középkori volt, ahogy Erzsébet lemondott fejedelmi életformájáról, és a legnagyobb alázattal alávetette magát egy olyan lelki vezetőnek, aki bizony épp a lelkiekben voltaképp mélyen alatta állt. Középkori volt az is, ahogy a marburgi vár alján, amelynek úrnője lehetett volna, feláldozta magát a betegekért, a társadalom esetjéiért.

Akik ma egy „jóléti társadalom“ szociális juttatásait élvezik, tulajdonképpen a „sötét“ középkor örökségéből élnek. Természetesen voltak a középkornak sötét foltjai, nem is egy, mint ahogy minden kornak voltak és lesznek is. De keresztény szellemének a fénye még a mi korunkat is bevilágítja.

Guy Bédouelle

AZ ÚJKOR EGYHÁZA

Áttekintésünk hosszú időszakot, három századot foglal magába, 1495-től 1801-ig. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a történelmi mozgás iránya eközben mélyen egységes. Kiindulópontja az Egyház reformja, amelyet ha nem is mindenütt igazán kívántak, de legalább hivatalosan hirdettek az európai kereszténység egyik végétől a másikig. Ez a reform a XVI. században különböző és egymástól eltérő reformációs mozgalmakra tagolódott. Azután szervezetet öltött, és olykor nagyon is ellenkező teológiai és intézményes állásfoglalásokban rögzítődött a XVI. század végén és a következő század folyamán, a különféle hitvallások szerint. Végül az Egyház, illetőleg a nyugati egyházak egy születő világ új problémáival találták szemben magukat; ez a világ a XVIII. században Istenről az emberre helyezi át a hangsúlyt az értelem fényénél, annak uralma alatt. Különben a katolikus egyház egy kicsit később kerül szembe ezzel, mint a protestáns hitvallások, aminek az oka egyrészt saját reformjának lassúsága, másrészt a reform nagy kiterjedése. A szentek kezdeményezései, a misztikusok virágzása jelentőssé teszik történelmének ezt a szakaszát, még ha belső viszályok homályosítják is el.

A tudósok ma már elismerik, hogy a protestáns reformációval párhuzamosan, néha még előtte is, volt egy katolikus reformáció is. Nem csupán ellenhatás (ellenreformáció) volt, ami azért jegecesedett volna ki, hogy ellenállhasson. Főleszmélés volt ez, hogy milyen sürgős szükség van a katolikus élet mély megújulására. Legjobb példája kétségtelenül a tridenti zsinat utolsó szakaszának nagy programja. Itt nem annyira teológiai feleleteket dolgoztak ki a dog-